

RAZVOJ MLADOSTNIKOVE OSEBNOSTI TEKOM DVEH LET: SAMOOCENE IN OCENE MAM

25

PERSONALITY DEVELOPMENT OF ADOLESCENTS OVER A PERIOD OF TWO YEARS: SELF-EVALUATION AND MOTHERS' EVALUATION

Helena Smrtnik Vitulić, *dr. psih.*

*Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana
helena.smrtnik-vitulic@guest.arnes.si*

POVZETEK

V prispevku so predstavljeni rezultati vzdolžnega spremljanja sprememb mladostnikovih osebnostnih značilnosti s ponovitvijo meritve po obdobju dveh let. Mladostniki so bili ob prvem merjenju stari v povprečju 14 let in 7 mesecev. V raziskavi je bil uporabljen Vprašalnik o medosebnih razlikah pri otrocih in mladostnikih VMR-OM (Zupančič in Kavčič, 2009), ki so ga zase izpolnili mladostniki, zanje pa njihove mame. Ob prvem merjenju je sodelovalo 210 mladostnikov in 173 mam, čez dve leti pa 181 istih mladostnikov in 156 mam. Rezultati so pokazali, da se vse vključene širše osebnostne poteze glede na samoocene mladostnikov v povprečju niso pomembno spremenile (doslednost v času), medtem ko je glede na ocene mam v dveh letih pomembno porasla mladostnikova ekstravertnost ter upadla nesprejemljivost. Na ravni ožjih osebnostnih potez so se razlike v času pokazale le v povprečnem porastu uvidevnosti glede na samoocene mladostnikov. Po dveh letih so mladostniki zmerno do visoko ohranjali svoj položaj znotraj celotne skupine (stabilnost v času),

kar se je pokazalo tako na ravni ožjih kot širših osebnostnih potez. Kot razmeroma najstabilnejša širša osebnostna poteza se je glede na samoocene in mamine ocene pokazala nesprejemljivost, kot najstabilnejše ožje osebnostne poteze pa so se pri obeh skupinah ocenjevalcev pokazale usmerjenost k dejavnosti, odprtosti in družabnost ter (samo)ocenjena inteligentnost.

KLJUČNE BESEDE: *mladostništvo, osebnostne poteze, razvoj, samoocene, ocene mam.*

ABSTRACT

The following article presents the results of a longitudinal study of the changes of personality traits of adolescents. The measurements were conducted at an interval of two years. During the first measurement, the average age of subjects was 14 years and 7 months. The study employed a questionnaire on interpersonal differences for children and adolescents (Zupančič and Kavčič, 2009). It was filled out by the adolescent subjects and their mothers. 210 adolescent youths and 173 mothers took part in the first measuring. Two years later, the measurements were conducted on 181 adolescents in 156 mothers, who took part in the first measuring. The results showed no significant changes in the broad personality traits as measured by the adolescents themselves (consistency over time), whereas the mothers' evaluations showed an increase in extroversion and a decrease in unacceptable behaviour. With regard to narrow personality traits, the self-evaluations showed differences over time only in terms of increased considerateness. During the two-year period, the adolescents maintained their position within the group (stability over time) to a moderate or high degree. This pertained to both narrow and broad traits. According to the self-evaluations as well as the mothers' evaluations, the most stable among the broad traits was unacceptable behaviour. Predilection for activity, openness and sociability, and (self)evaluated intelligence were

found to be the most consistent of the narrow traits by both groups of evaluators.

KEYWORDS: *adolescence, personal traits, development, self-evaluation, mothers' evaluation.*

UVOD

Osebnost predstavlja posameznikovo razmeroma trajno celoto telesnih, intelektualnih, socialnih in čustvenih značilnosti, po katerih se razlikuje od drugih ljudi (Thomas in Chess, 1989; Zupančič in Kavčič, 2009). Strokovnjaki so se pred približno petnajstimi leti dogovorili, da bodo osebnostne značilnosti odraslih začeli opisovati v okviru petfaktorskega modela osebnosti (npr. McCrae in Costa, 1997), ki predstavlja najvišjo raven organizacije osebnostnih značilnosti. Med pet faktorjev ali robustnih osebnostnih potez štejem: ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, nevroticizem (tudi čustvena nestabilnost) in odprtost (tudi odprtost/intelekt). Ekstravertnost največkrat vključuje poteze, kot so družabnost, dinamično pristopanje k okolju in aktivnost. S sprejemljivostjo opisujemo prijetno, prijazno, sodelovalno in prosocialno vedenje v medosebnih odnosih. Za vestnost so značilne poteze, kot so natančnost, organiziranost, sistematičnost, težnja po dosežkih in izpolnjevanju dolžnosti. Nevroticizem vključuje nagnjenost k izražanju negativnih čustev in pogosto spreminjanje razpoloženja. Odprtost/intelekt se nanaša na posameznikovo tendenco k raziskovanju, radovednost, ustvarjalno reševanje problemov in subjektivno zaznavo inteligentnosti.

Model širših osebnostnih potez je uporaben za opisovanje osebnostnih potez v odraslosti in za opisovanje osebnostnih značilnosti mladostnikov, čeprav se petfaktorska struktura pri mladostnikih ne pokaže vselej (npr. Smrtnik Vitulič in Zupančič, 2009). Kolikšno število nadrednih kategorij dobimo iz podrednih osebnostnih potez, je odvisno od tega, kdo posameznike ocenjuje (npr. sošolci, starši, učitelji), kako pridobivamo podatke o osebnosti mladostnika (npr. s prostimi opisniki ali z vprašalniki postavkami) in v katerem kulturnem kontekstu so podatki pridobljeni (Smrtnik Vitulič in Zupančič, 2009; Zupančič in

Kavčič, 2009). Manjše število faktorjev osebnosti se pri mladostnikih najpogosteje pokaže predvsem, kadar se mladostniki ocenjujejo sami, saj samozaznana organizacija osebnosti v mladostništvu pogosto še ne dosega ravni diferenciacije strukture, ki je značilna za odrasle (Harter, 1998).

RAZVOJ OSEBNOSTNIH POTEZ V OBDOBJU MLADOSTNIŠTVA

Za mladostništvo, ki se začne med približno desetim in dvanajstim letom starosti ter zaključí med dvaindvajsetim in štiriindvajsetim letom, so značilne psihološke spremembe na spoznavnem, socialnem, socialnokognitivnem, čustvenem in drugih področjih razvoja (Lerner, 1992, v Zupančič, 2004a). Mladostniki postajajo sposobni reševati vedno bolj abstraktne (formalnologične) naloge, pri katerih operirajo z abstraktnimi pojmi, pri logičnem sklepanju pa upoštevajo splošne odnose med predmeti, dogodki in idejami (Piaže in Inhelder, 1978), izražajo več spominskih, besednih, prostorskih in drugih specifičnih sposobnosti ter imajo več splošnega znanja (Zupančič in Svetina, 2004a). Mladostniki za razliko od otrok postajajo vedno bolj sposobni samouravnavanja svojega odzivanja, kar jim omogoči načrtovanje in organiziranje dejavnosti, ki vključujejo odložitev zadovoljitve (Zupančič in Svetina, 2004a; Zupančič, Gril in Kavčič, 2006). Rezultati sodobnejših empiričnih raziskav kažejo, da je večina mladostnikov dobro čustveno prilagojenih: pozitivna čustva v povprečju prevladujejo nad negativnimi, za večino nista značilni povečana čustvena labilnost in intenzivnost doživljanja (npr. Horvat in Zupančič, 1995; Ule, 1995). Mladostniki se osamosvajajo od staršev in oblikujejo intimnejše odnose z vrstniki, z izkušnjami in naraščajočim socialno-kognitivnim razvojem pa postopoma pridobivajo socialne spretnosti in bolj poglobljeno razumevanje socialnih situacij (Zupančič, 2004a; Zupančič in Svetina, 2004b; Puklek, 2001; Puklek Levpušček, 2003; Ule, 1995).

Glede na razvojne trende, ki jih kažejo predhodno omenjene raziskave, lahko povzamem, da posamezniki v obdobju mladostništva postajajo vedno bolj kompetentni na različnih področjih razvoja, razvojne spremembe pa se v dovolj dolgem časovnem intervalu (npr.

nekaj let) lahko izrazijo tudi v razvoju robustnih osebnostnih potez. Glede na smer socialnega razvoja, ki v mladostništvu vključuje npr. oblikovanje številnih novih prijateljstev, ki za razliko od otrokovih postajajo vse bolj trdna, lahko predpostavim, da bo v mladostništvu porasla tudi širša osebnostna poteza ekstravertnost. Za razliko od otrok mladostnikom razvoj npr. samouravnavanja omogoča načrtovanje in organiziranje tistih dejavnosti, ki vključujejo odložitev zadovoljitve, na osnovi česar lahko predpostavim, da bo v mladostništvu porasla tudi širša osebnostna poteza vestnost. Za razliko od otrok mladostnikom izkušnje v odnosih z drugimi omogočajo vedno bolj učinkovito spoprijemanje z medosebnimi konflikti, kar pa predvidoma prispeva k porastu sprejemljivosti v obdobju mladostništva. Prav tako se spremembe na področju zmožnosti uravnavanja čustev in prevladujoča pozitivna čustva mladostnikov lahko odrazijo v porastu mladostnikove robustne osebnostne poteze čustvena stabilnost. Glede na spoznavne spremembe v mladostništvu, ki omogočajo pridobivanje novih informacij iz okolja, drugačnih načinov reševanja problemov in učinkovitejše reševanje logičnih problemov, lahko pričakujem porast mladostnikove robustne osebnostne poteze odprtost/intelekt. Glede na navedene značilnosti razvoja torej lahko pričakujem(o), da bodo mladostniki z vstopom v mladostništvo postali nekoliko bolj ekstravertni, od otroštva do odraslosti pa bodo porasle tudi njihova vestnost, sprejemljivost, čustvena stabilnost in odprtost/intelekt.

Vprašanje pa je, v kolikšnem časovnem intervalu se v obdobju mladostništva omenjene spremembe lahko pokažejo, pri katerih osebnostnih potezah so očitnejše, ali se odrazijo na ravni rezultatov celotne skupine (povprečni rezultati) in/ali znotraj referenčne skupine (ohranjanje položaja znotraj referenčne skupine) ter ali so spremembe odvisne tudi od tega, kdo jih pri mladostnikih ocenjuje. Pri ugotavljanju mladostnikovih razvojnih značilnosti se je možno osredotočiti na povprečne rezultate celotne skupine ali na spreminjanje/ohranjanje položaja znotraj skupine glede na določeno lastnost, ki jo spremljamo skozi čas. V primeru ugotavljanja razvojnih značilnosti na ravni povprečnih rezultatov skupine govorimo o doslednosti ali spremembah v razvoju, pri čemer doslednost kaže na to, da se izražanje določenih značilnosti v skupini ljudi v različnih razvojnih obdobjih v povprečju ne spreminja, spremembe pa vključujejo količinske in/ali kakovostne,

progressivne ali regresivne razlike povprečnih rezultatov skupine v teh značilnostih (Zupančič, 2004b).

Kadar se usmerimo na ugotavljanje posameznikovega relativnega položaja znotraj referenčne starostne skupine, govorimo o časovni stabilnosti posameznikovega položaja, če se posameznikov položaj znotraj skupine ni spremenil, ali o časovni nestabilnosti položaja, ki se nanaša na spremembo posameznikovega položaja znotraj skupine (Zupančič, 2004b). Bornstein (1998, v Zupančič, 2004b) glede na doslednost/spremembe in stabilnost/nestabilnost razvoja razlikuje med štirimi možnostmi: (1) doslednost in stabilnost v razvoju, (2) doslednost in nestabilnost v razvoju, (3) spremembe in stabilnost v razvoju ter (4) spremembe in nestabilnost v razvoju.

DOSLEDNOST/SPREMEMBE OSEBNOSTNIH ZNAČILNOSTI MLADOSTNIKOV

V nadaljevanju bom povzela rezultate raziskav, v katerih so avtorji ugotavljali doslednost/spremembe v razvoju osebnostnih značilnosti mladostnikov na ravni povprečnih rezultatov skupine. Baker (2006) je doslednost/spremembe v razvoju z dvema vprašalnikoma osebnostnih značilnosti ugotavljal pri mladostnikih, ki so bili pri prvem merjenju stari 12 let, pri drugem pa 14 let, mladostniki pa so svoje osebnostne značilnosti ocenjevali sami. Po dveh letih so se pomembne spremembe na ravni povprečnih rezultatov skupine mladostnikov pokazale pri odprtosti, pri čemer so rezultati vprašalnika CTPQ pokazali na pomembno zvišanje, rezultati vprašalnika NE PI-R pa pomembno znižanje odprtosti. Pri ostalih širših osebnostnih potezah so se pomembne spremembe v času pokazale le pri rezultatih vprašalnika NEO PI-R pri nesprejemljivosti, ki se je s starostjo mladostnikov znižala, in pri nevroticizmu, ki pa se je pomembno zvišal. Rezultati so torej pokazali na določene osebnostne spremembe v obdobju zgodnjega mladostništva, ki se pri uporabljenih vprašalnikih niso pokazale kot enoznačne. Zaključimo lahko, da se je predvideni trend razvoja osebnostnih značilnosti v mladostništvu (le glede na vprašalnik CTPQ) pokazal le pri porastu odprtosti in pri upadu nesprejemljivosti (le glede na vprašalnik NEO PI-R), rezultati pa z nobenim od vključenih vprašalnikov niso pokazali predvidenega porasta ekstravertnosti,

vestnosti in čustvene stabilnosti. Zanimivo je, da je avtor z uporabo dveh različnih vprašalnikov dobil precej različne rezultate o razvoju osebnostnih potez mladostnikov tekom dveh let.

Precej presenetljivi so rezultati raziskave, v kateri so M. Zupančič, S. Ceciĉ Erpiĉ in D. Boben (2001) z vprašalnikom B5P-C preĉno primerjale osebnostne poteze med šestimi skupinami slovenskih mladostnikov med enajstim in osemnajstim letom starosti. Avtorice so ugotovile, da s starostjo mladostnikov kontinuirano, a blago upadata ekstravertnost in vestnost, starostno dosledna ostajata nevroticizem in sprejemljivost, odprtost pa upade iz zgodnjega v srednje mladostništvo in poraste iz srednjega v pozno mladostništvo. Glede na preĉno primerjavo starostnih skupin v obdobju mladostništva rezultati ne nakazujejo predvidenih razvojnih trendov v smeri porasta ekstravertnosti, sprejemljivosti, čustvene stabilnosti in odprtosti/intelektu. Rezultati verjetno nakazujejo, da je razvoj osebnostnih potez (tako kot drugih vidikov razvoja) teŹje ugotavljati s preĉno primerjavo razliĉnih starostnih skupin, saj preĉna primerjava ne odraza ‚pravih‘ starostnih sprememb, kot bi jih dobili, ĉe bi isto skupino mladostnikov spremljali skozi ĉas (Gallahue in Ozmun, 1998).

Tudi McCrae in sodelavci (2000) so z osebnostnim vprašalnikom NEO-FF-I preĉno primerjali pet robustnih osebnostnih potez v petih starostnih skupinah od srednjega mladostništva do vkljuĉno zgodnje odraslosti. UdeleŹenci so bili iz petih drŹav: Ĉeške, Nemĉije, Španije, Turĉije in Velike Britanije. Ugotovili so, da so mladostniki z razvojem postajali vedno bolj ĉustveno stabilni, vestni in sprejemljivi, ekstravertnost se je iz mladostništva v odraslost nekoliko zniŹala, trendi razvoja odprtosti pa v razliĉnih drŹavah niso bili dosledni. Trendi razvoja robustnih osebnostnih potez so bili glede čustvene stabilnosti, vestnosti in sprejemljivosti skladni z razvojnopsihološkimi predvidevanji v obdobju mladostništva, predviden porast ekstravertnosti in odprtosti pa ni bil ugotovljen.

Kot je razvidno iz opisov raziskav, so v njih sodelovali razliĉno stari udeleŹenci (od zgodnjega otroštva do zgodnje odraslosti), raziskave so bile narejene z razliĉnimi merskimi pripomoĉki za ugotavljanje osebnostnih znaĉilnosti, šlo je za preĉno primerjanje razliĉnih starostnih skupin (McCrae idr., 2000; Zupanĉiĉ idr., 2001) ali za vzdolŹno spremljanje iste skupine mladostnikov (Baker, 2006).

Vsi navedeni razlogi so lahko prispevali k razlikam v dobljenih rezultatih, ki omogočajo sklepanje o doslednosti/spremembah v razvoju robustnih osebnostnih potez. Pri interpretaciji rezultatov vprašalnikov osebnostnih značilnosti pa moramo upoštevati, da ocene osebnosti poleg posameznikovih (razvojnih) značilnosti vključujejo tudi pričakovanja o tem, kakšne značilnosti naj bi imel v določenem razvojnem obdobju (Zupančič idr., 2006).

STABILNOST/NESTABILNOST OSEBNOSTNIH ZNAČILNOSTI MLADOSTNIKOV

Za razliko od ugotavljanja doslednosti/sprememb na ravni povprečnih rezultatov je nekatere avtorje zanimala individualna *stabilnost/nestabilnost* posameznikovega položaja v skupini v času, ki so jo ugotavljali za posamezne širše osebnostne poteze. Roberts in DelVecchio (2000, v Kavčič, 2004) sta izvedla metaanalizo 152 vzdolžnih raziskav temperameta in osebnosti, ki so zajemale vzorce udeležencev od dojenčkov do pozne starosti. Med velikimi petimi osebnostnimi potezami sta bili od otroštva do odraslosti najstabilnejši robustni osebnostni potezi ekstravertnost in sprejemljivost, ostale pa manj. Velikost stabilnosti je bila odvisna od časovnega razmika med merjenji, kratkoročna stabilnost je bila nekoliko višja od dolgoročne.

Tudi druge raziskave o stabilnosti osebnostnih značilnosti so pokazale, da ostaja relativni položaj otrok vsaj od srednjega otroštva posameznikov položaj znotraj skupine visoko stabilen pri robustnih osebnostnih potezah ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost in čustvena stabilnost ter zmerno stabilen pri osebnostni potezi intelekt/odprtost (Lamb, Chuang, Wessels, Broberg in Hwang, 2002). M. Zupančič in T. Kavčič (2009) sta poročali o nižji stabilnosti ocen širših osebnostnih potez otrok v zgodnjem oz. srednjem otroštvu, dobljenih s pomočjo VMR-OM, če so o otrocih ob različnih meritvah poročali različni poročevalci, kot če so o njih poročali vedno isti. Ugotovitve predhodnih raziskav kažejo na zmerno do visoko stabilnost osebnostnih značilnosti v srednjem in poznem otroštvu (Lamb idr., 2002) ter na visoko stabilnost osebnostnih značilnosti v zgodnji, srednji in pozni odraslosti (McCrae idr., 2000). Stabilnost robustnih osebnostnih potez je v mladostništvu in odraslosti razmeroma visoka

in višja kot v otroštvu (Zupančič, 2004b). Na nestabilnost osebnosti lahko vplivajo pomembni življenjski dogodki, kot so smrt družinskega člana, dolgotrajnejša bolezen, selitev idr. Rezultati nekaterih raziskav (npr. Angleitner in Ostendorf, 1994) kažejo, da je povezanost med posameznimi pomembnimi življenjskimi dogodki in osebnostnimi značilnostmi posameznikov sicer pomembna, a nizka. Življenjske okoliščine sicer lahko nekoliko preoblikujejo izraženost osebnostnih (pod)dimenzij pri posameznikih, vendar njihova temeljna struktura ostaja razmeroma stabilna (Zupančič, 2004b).

Raziskave, ki se lotevajo vzdolžnega spremljanja razvoja osebnostnih lastnosti tako na ravni povprečnih vrednosti (doslednost/spremembe) kot na ravni ohranjanja posameznikovega položaja v skupini vrstnikov (stabilnost/nestabilnost), so v razvojni psihologiji redke, zelo redko pa spremljanje razvoja poteka z različnimi skupinami ocenjevalcev osebnosti. Zato je raziskava, ki jo opisujem v tem prispevku, med prvimi, s katero sem ugotavljala doslednost/spremembe in stabilnost/nestabilnost razvoja vsake od vključenih ožjih in širših osebnostnih potez, ki sem jih pri isti skupini mladostnikov primerjala med štirinajstim in šestnajstim letom starosti. V njej me je zanimalo, ali so trendi razvoja enaki, če mladostniki svoje osebnostne poteze ocenjujejo sami ali če mladostnikove osebnostne poteze ocenjujejo njihove mame.

METODOLOGIJA

UDELEŽENCI

Po pridobljenem soglasju staršev za sodelovanje njihovih otrok (mladostnikov) v raziskavi sem mladostnike v času prvega merjenja obiskala na njihovih osnovnih šolah. Vprašalnik za ocenjevanje osebnostnih značilnosti so mladostniki zase izpolnili sami, s pomočjo enakega vprašalnika pa je vsakega mladostnika ocenila tudi njegova mama. Čez dve leti sem z istimi mladostniki in njihovimi mamami merjenje ponovila.

Ob prvem merjenju je v raziskavi sodelovalo 209 mladostnikov, ki so obiskovali zaključni razred ene izmed osmih osnovnih šol iz

različnih slovenskih regij. Mladostniki so bili stari od 14,1 let do 15,7 let ($M = 14,7$ let, $SD = 4$ mesece). Med njimi je bilo 127 deklet (61 %) in 82 fantov (39 %). Svoje osebnostne značilnosti je v tem času ocenilo 210 mladostnikov in zanje 173 mam oz. skrbnic. Da so vprašalnike izpolnile mame oz. skrbnice (in ne očetje), sem se odločila zato, ker sem predvidevala, da mame oz. skrbnice svoje otroke (mladostnike) dobro poznajo. V primeru različnih ocenjevalcev (mama, oče) bi bila primerjava osebnostnih potez med obema meritvama nekoliko nižja zaradi nižjega ujemanja dveh različnih ocenjevalcev mladostnika kot v primeru, ko so mladostnikove osebnostne poteze ocenjevale le mame (Zupančič in Kavčič, 2009). V času prvega merjenja so imele mame v povprečju 12,75 zaključenih let šolanja ($SD = 2,5$ let), njihova zaključena izobrazba pa je bila različna: od zaključene osnovne šole do doktorata znanosti.

Dve leti kasneje je v raziskavi sodelovalo 181 istih mladostnikov kot ob prvem merjenju (14-odstotni osip vzorca), ki so obiskovali 39 srednjih šol po Sloveniji. Med mladostniki je bilo 64 % deklet. Osebnostne značilnosti mladostnikov je v času drugega merjenja ocenilo še 156 mam.

MERSKI PRIPOMOČKI

V raziskavi sem uporabila prilagojeno in standardizirano različico Vprašalnika o medosebnih razlikah za otroke in mladostnike (VMR-OM) (Zupančič in Kavčič, 2009; Halverson idr., 2003), in sicer obliko za samooceno (mladostnikove samoocene) in obliko za oceno drugih (mamina ocena mladostnika). Vprašalnik vključuje 108 postavk (samoocena in ocena drugih), ki jih posameznik oceni s sedemstopenjsko ocenjevalno lestvico: od 1 = *sploh ne velja zame (zanj/zanjo)* do 7 = *popolnoma velja zame (zanj/zanjo)*. Postavke se po ključu avtorjev vprašalnika združujejo v 15 ožjih osebnostnih potez.

Eksploratorna in konfirmatorna faktorska analiza podatkov je na standardiziranem slovenskem vzorcu otrok/mladostnikov (od treh do osemnajst let), ki so jih ocenili različni ocenjevalci (npr. mame, očetje, učitelji, samoocene mladostnikov), pokazala, da se 15 lestvic VMR-OM ICID združuje v štiri robustne faktorje: **ekstravertnost** (*raven dejavnosti, uvidevnost, odprtost za izkušnje, pozitivno čustvovanje*

in družabnost), **nesprejemljivost** (*antagonizem, negativno čustvovanje in močna volja*), **vestnost** (*usmerjenost k dosežkom, ugodljivost, odkrenljivost-obrnjeno, inteligentnost in organiziranost*) in **nevroticizem** (*boječnost in socialna plašnost*). Z omenjenimi faktorji lahko pojasnimo 92 % variance, faktorji so močno notranje skladni in zmerno stabilni v različnih kontekstih ter predstavljajo dober kriterij veljavnosti z meritvami socialne kompetentnosti, vedenjskimi težavami in medosebnimi odnosi (Zupančič in Kavčič, 2009).

V pričujoči raziskavi je notranja zanesljivost (alfe) robustnih faktorjev ekstravertnosti, nesprejemljivosti, vestnosti in nevroticizma za samoocene znašala 0,85, 0,68, 0,85 in 0,72 ter za mamine ocene 0,85, 0,64, 0,89 in 0,78.

POSTOPEK

Vsi udeleženci raziskave so bili informirani o namenu raziskave in so v njej sodelovali prostovoljno. Starši so za mladostnike podpisali soglasje o tem, da lahko sodelujejo v raziskavi, soglasje pa smo uspeli pridobiti za 35 % vseh povabljenih. Vsi so bili vključeni v prvi del raziskave, ki je potekala, ko so bili mladostniki v zaključnem razredu osnovne šole. Mladostniki so vprašalnik o osebnostnih značilnostih v času obeh merjenj izpolnili v šoli. Izpolnjevanje vprašalnikov je trajalo približno 20 minut. Mladostniki so vprašalnike odnesli tudi svojim mamam, ki so jih v zaprtih kuvertah izpolnjene vrnile nazaj v šolo. Drugo izpolnjevanje vprašalnikov je potekalo čez dve leti v srednji šoli (še 14-odstotni osip vzorca).

REZULTATI Z DISKUSIJO

DOSLEDNOST ŠIRŠIH IN OŽJIH OSEBNOSTNIH POTEZ MLADOSTNIKOV V ČASOVNEM OBDOBJU DVEH LET GLEDE NA SAMOOCENE IN OCENE MAM

Doslednost povprečne izraženosti robustnih in ožjih osebnostnih potez mladostnikov v času sem preverjala s pomočjo t-preizkusa za odvisna vzorca. Ugotoviti sem želela, ali se izraznost širših in ožjih

osebnostnih potez istih mladostnikov, kot sta jih zaznali različni skupini ocenjevalcev, v razmiku dveh let v povprečju spreminja (tj. narašča ali upada) ali ne. Ker je bil časovni interval med obema meritvama razmeroma kratek, sem skladno z razvojnopsihološkimi spoznanji v obdobju mladostništva pričakovala le posamezne razvojnopsihološke spremembe v smeri povečanja ekstravertnosti, sprejemljivosti, vestnosti in čustvene stabilnosti.

TABELA 1: Rezultati *t*-preizkusa za odvisna vzorca: povprečna izraženost širših in ožjih osebnostnih potez mladostnikov v času glede na samoocene in ocene mam

osebnostne poteze	spremembe v času											
	samoocene (N = 182)						mamine ocene (N = 134)					
	M1	SD1	M2	SD2	t	smer	M1	SD1	M2	SD2	T	smer
ekstravertnost	27,35	3,76	27,79	3,48	-1,19		16,44	2,47	27,81	3,79	-29,81**	D ² >D ¹
dejavnost	5,39	1,16	5,41	1,06	-0,29		5,23	1,14	5,41	1,00	-1,43	
uvidevnost	5,27	0,98	5,50	0,82	-3,94*	d2>d1	5,94	0,91	5,84	0,82	0,90	
odprtost	5,63	0,82	5,64	0,73	-0,13		5,72	0,89	5,55	0,86	1,41	
poz. čustvovanje	5,58	0,86	5,71	0,77	-1,54		6,00	0,81	5,93	0,77	0,68	
družabnost	5,50	0,90	5,54	0,89	-0,45		5,55	1,02	5,43	1,07	0,95	
nesprejemljivost	10,57	2,25	10,34	2,25	0,94		11,67	1,65	9,65	2,20	8,45**	D ¹ >D ²
antagonizem	2,66	0,83	2,53	0,73	1,51		2,18	0,68	2,28	0,77	-1,07	
neg. čustvovanje	3,67	1,13	3,59	1,14	0,64		3,55	1,28	3,42	1,14	0,85	
močna volja	4,24	0,91	4,21	0,90	0,27		3,91	0,90	3,95	0,85	-0,39	
vestnost	25,70	3,60	25,82	3,40	-0,32		26,83	4,43	26,71	3,85	0,24	
dosežek	5,38	0,94	5,32	0,90	1,00		5,43	1,16	5,41	1,00	0,15	
ugodljivost	5,26	0,88	5,34	0,72	-1,42		5,64	0,79	5,62	0,79	0,15	
odkrenljivost	3,25	0,88	3,32	0,93	-1,05		2,91	1,13	2,86	0,99	0,62	
intelligentnost	5,27	0,87	5,30	0,79	-0,35		5,70	1,01	5,65	0,84	0,40	
organiziranost	5,25	0,93	5,18	0,07	0,72		5,05	1,18	5,00	1,03	0,36	
nevroticizem	5,65	1,70	5,64	1,86	0,02		5,87	2,04	5,77	1,85	0,42	
boječnost	3,04	0,91	3,09	0,95	-0,49		3,25	1,09	3,10	0,90	1,25	
soc. plašnost	2,61	1,03	2,56	1,11	0,47		2,62	1,16	2,67	1,19	-0,35	

Opombe: odprtost = odprtost za izkušnje; dosežek = usmerjenost k dosežku; boječnost = boječnost/negotovost; poz. čustvovanje = pozitivno čustvovanje; neg. čustvovanje = negativno čustvovanje.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Povzetek rezultatov t-preizkusa za odvisna vzorca je za ožje in širše osebnostne poteze prikazan v **TABELI 1**. Pomembne razlike kažejo na spremembe v izraznosti osebnostnih potez v dveletnem časovnem razponu, iz povprečnih vrednosti rezultatov v času prvega in v času drugega merjenja pa lahko razberemo učinek starosti na izraznost osebnostnih potez (smer sprememb). Rezultati kažejo na doslednost vseh širših osebnostnih potez v primeru samoocen mladostnikov in spremembe pri dveh od štirih širših osebnostnih potez, ki so se pri mladostnikih izrazile glede na ocene mam; glede na povprečne ocene mam je ekstravertnost skupine mladostnikov v dveh letih značilno porasla, nesprejemljivost pa je značilno upadla (**TABELA 1**).

Zanimivo pa je, da se glede na mamine ocene mladostnikov razlike v času niso pokazale niti v eni od ožjih osebnostnih potez mladostnikov, kar nakazuje, da so se spremembe izrazile šele na ravni nekaterih širših osebnostnih potez. Mame so mladostnike v srednji šoli v povprečju zaznale kot nekoliko bolj dejavne, družabne, uvidevne, odprte za nove izkušnje in z bolj pozitivnim čustvovanjem (porast ekstravertnosti) ter z nekoliko manj antagonističnega vedenja, negativnega čustvovanja in uveljavljanja svoje volje (upad nesprejemljivosti). Porast mladostnikove ekstravertnosti bi lahko razložili z mladostnikovim porastom socialnih stikov, večjo vključenostjo v različne dejavnosti idr., kar je lahko posledica pogostejšega pojavljanja situacij (priložnosti), v katerih se znajdejo. Upad nesprejemljivosti mladostnikov, ki smo ga izsledili glede na razlike v ocenah njihovih mam tekom dveh let, se sklada s pričakovanimi razvojnopsihološkimi trendi razvoja, da mladostniki s starostjo postajajo vse bolj sprejemljivi v odnosih z drugimi, kar jim omogočajo izkušnje v odnosih z drugimi, razvoj spoznavnih sposobnosti in razvoj sposobnosti samouravnavanja (Zupančič idr., 2006). Mladostniki so v pričujoči raziskavi svoje osebnostne značilnosti predvidoma ocenjevali glede na šolski in/ali družinski kontekst, mame pa predvsem glede na družinski kontekst (saj mladostnikov v šoli večinoma ne poznajo), kar je lahko prispevalo k razlikam v vedenju in (samo)zaznavanju istih mladostnikov glede na ocene mam in samoocene mladostnikov. Razlike v posameznih ocenah mam in mladostnikov torej lahko izhajajo iz tega, da se mladostnikove osebnostne poteze v šolskem in družinskem kontekstu lahko drugače izrazijo (Smrtnik Vitulič in Zupančič, 2009), saj njihove socialne

interakcije v šoli potekajo v skupini vrstnikov in učiteljev, doma pa so omejene na starše in morebitne sorojence (Zupančič in Kavčič, 2009).

Po drugi strani pa rezultati kažejo, da se spremembe na ravni širših osebnostnih potez niso izrazile glede na samoocene mladostnikov, so se pa izrazile v ožji osebnostni potezi *uvidevnost*. Iz povprečnih vrednosti je bilo možno razbrati, da so se mladostniki v srednji šoli ocenili kot bolj uvidevni (tj. skrbni do drugih, pripravljeni pomagati, empatični, pozorni do drugih idr.) kot v zaključnem razredu osnovne šole. Podobno kot pri razlikah v razvoju osebnostnih potez glede na samoocene mladostnikov in ocene mam lahko predpostavim, da se spremembe v uvidevnosti tekom dveh let morda niso v tolikšni meri izrazile v družinskem kontekstu (glede na ocene mam), ampak bolj v šolskem (glede na samoocene mladostnikov). Ne glede na to, ali mladostniki sami poročajo o svojih osebnostnih značilnostih ali o njih poročajo referenčne osebe, njihova poročila poleg dejanskih značilnosti opazovalcev (ocenjevalcev) vključujejo tudi ocenjevalčevo subjektivno dožemanje opaženih značilnosti (Smrtnik Vitulic in Zupančič, 2009).

Rezultatov pričujoče raziskave o doslednosti osebnostnih dimenzij mladostnikov ne moremo neposredno primerjati z rezultati drugih raziskav, saj so bile izvedene na različnih vzorcih udeležencev, v različnih razvojnih obdobjih in z uporabo različnih merskih pripomočkov, predvsem pa so bile v nekaterih raziskavah proučevane razlike med različnimi starostnimi skupinami (sočasna primerjava različnih starostnih skupin), ne pa vzdolžne spremembe pri isti skupini mladostnikov. To so lahko razlogi, da rezultati različnih raziskav niso pokazali univerzalnih trendov v razvoju posameznika od otroštva do odraslosti, na osnovi katerih naj bi z razvojem postajali bolj ekstravertni, sprejemljivi, vestni in čustveno stabilni. Ena od možnih razlag za to je, da se spremembe osebnostnih potez vselej ne izrazijo v kratkem časovnem obdobju od zgodnjega do srednjega mladostništva, ampak v daljšem časovnem obdobju.

V pričujoči raziskavi je k manj izrazitim razvojnim spremembam poleg razmeroma kratkega časovnega obdobja med obema meritvama (dveletni časovni razmik) prispeval tudi način ocenjevanja osebnostnih značilnosti, kar se je pokazalo predvsem v samoocenah mladostnikov. Različica vprašalnika, ki je bila uporabljena, namreč implicitno predpostavlja, da ocenjevalec posameznikove osebnostne značilnosti

ocenjuje tako, da jih primerja z njegovimi vrstniki, kar pomeni, da so starostni učinki v krajšem ali daljšem časovnem obdobju lahko podcenjeni, saj v ocenah ni primerjave med različno starimi skupinami (Zupančič idr., 2006). Ne glede na omenjeno pa lahko zaključim, da so ocene mladostnikove izraznosti osebnostnih potez, pridobljene s pomočjo VMR-OM, predvsem glede na ocene mam na ravni širših osebnostnih potez delno podprle razvojnopsihološka spoznanja glede predpostavljene smeri razvoja, ki je sicer predpostavljena v daljšem časovnem obdobju, da mladostniki za razliko od otrok postajajo bolj ekstravertni in sprejemljivi. Verjetno je bilo časovno obdobje dveh let, v katerem sem ugotavljala spremembe v razvoju osebnostnih potez, prekratko, da bi se ostale spremembe v osebnostnih potezah lahko izrazile.

Vsekakor pa se zavedam, da ocene mladostnikovih individualnih značilnosti ob obeh merjenjih ne glede na to, kdo jih ocenjuje, vključujejo tudi druge dejavnike, kot so npr. pričakovanja o tem, kakšne značilnosti naj bi imela večina oseb določene starosti (npr. Havill, Allen, Halverson in Kohnstamm, 1994).

STABILNOST ŠIRŠIH IN OŽJIH OSEBNOSTNIH POTEZ MLADOSTNIKOV V RAZMIKU DVEH LET GLEDE NA SAMOOCENE IN OCENE MAM

Vzdolžna raziskava, v kateri so mladostniki svoje osebnostne značilnosti v razmiku približno dveh let ocenili sami, zanje pa so jih ocenile tudi njihove mame, je omogočila proučevanje (ne)stabilnosti ožjih in širših osebnostnih potez v času, tj. ohranjanje ali spreminjanje ranga oz. relativnega položaja mladostnikov znotraj skupine vrstnikov glede na določeno osebnostno potezo. Stabilnost relativnega položaja mladostnikov sem tako za ožje kot širše osebnostne poteze ugotavljala tako za samoocene mladostnikov kot za ocene, ki so jih zanje podale njihove mame. Primerjava med prvim in drugim merjenjem je glede na samoocene mladostnikov in ocene njihovih mam pokazala na visoko stabilnost večine ožjih osebnostnih potez (**TABELA 2**), višina stabilnosti širših osebnostnih potez pa je bila odvisna predvsem od tega, kdo je mladostnikove osebnostne poteze ocenjeval (mame ali oni sami).

TABELA 2: Rezultati Pearsonovih koeficientov korelacije: stabilnost ožjih in širših osebnostnih potez mladostnikov v razmiku dveh let glede na samoocene in ocene mam

stabilnost mladostnikovih osebnostnih potez v času		
osebnostne poteze	samoocene (N = 182)	mamine ocene (N = 134)
ekstravertnost	0,51*	0,21
dejavnost	0,71**	0,67**
uvidevnost	0,67**	0,53**
odprtost	0,69**	0,72**
poz. čustvovanje	0,63**	0,57**
družabnost	0,71**	0,74**
nesprejemljivost	0,62*	0,57*
antagonizem	0,47**	0,51**
neg. čustvovanje	0,61**	0,56**
močna volja	0,64**	0,54**
vestnost	0,24	0,78*
dosežek	0,56**	0,66**
ugodljivost	0,53**	0,58**
odkrenljivost	0,54**	0,60**
inteligentnost	0,68**	0,76**
organiziranost	0,57**	0,69**
nevroticizem	0,69*	0,27
boječnost	0,59**	0,59**
soc. plašnost	0,61**	0,69**
povprečje	0,61**	0,63**

Opombe: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

Najvišja relativna stabilnost širših osebnostnih potez mladostnikov se je v časovnem presledku dveh let za obe skupini ocenjevalcev pokazala za nesprejemljivost. Prav tako se je najvišja relativna stabilnost glede na ocene mam pokazala tudi za vestnost in glede na samoocene mladostnikov še za nevroticizem. Na ravni ožjih osebnostnih potez se je pri obeh skupinah ocenjevalcev najvišja stabilnost mladostnikovega položaja v skupini tekom dveh let pokazala pri *usmerjenosti k dejavnosti, odprtosti in družabnosti* (ki glede na vprašalnik sestavljajo širšo osebnostno potezo ekstravertnost) in pri *inteligentnosti* (ki glede na vprašalnik sestavlja širšo osebnostno

potezo vestnost). Omenjeni rezultati nakazujejo, da je višina relativne stabilnosti mladostnikovega položaja v času odvisna tako od tega, kdo je osebnostne značilnosti ocenil, kot od tega, ali stabilnost mladostnikovega položaja ugotavljamo na ravni ožjih ali na ravni širših osebnostnih potez.

Glede na dobljene rezultate, ki so pokazali na najvišjo stabilnost obeh ocenjevalcev na ravni širše osebnostne poteze nesprejemljivosti (antagonistično vedenje, izražanje negativnih čustev in uveljavljanje volje) in ožjih osebnostnih potez *usmerjenosti k dejavnosti, odprtosti, družabnosti in inteligentnosti* (v smislu ocene učinkovitosti reševanja problemov), bi lahko zaključili, da je eden izmed razlogov za visoko stabilnost omenjenih osebnostnih potez v pričujoči raziskavi verjetno ta, da so omenjene širše in ožje osebnostne poteze (navzven) lažje prepoznavne in jih tako mladostniki kot njihove mame zato lažje ocenjujejo. Zaradi 'enostavnosti' prepoznavanja teh potez so bile tudi ocene različnih ocenjevalcev verjetno zanesljivejše in bolj veljavne kot ocene ostalih.

Po drugi strani pa se je kot visoko stabilna pokazala tudi širša osebnostna poteza vestnost (usmerjenost k dosežku, ocena inteligentnosti, organiziranost), ki so jo mame prav tako lažje prepoznale iz mladostnikovega vedenja in zato lažje 'skladno' ocenile pri posameznem mladostniku v razmiku dveh let. Po drugi strani pa je bila stabilnost širše osebnostne poteze nevroticizem visoka glede na samoocene mladostnikov, ne pa za ocene mam. Morda mladostniki za razliko od mam lažje prepoznajo svoja notranja stanja *boječnosti* in *socialne plašnosti*, s katerima opredelimo nevroticizem v uporabljenem vprašalniku, ki pa mamam niso tako 'očitne', kar je lahko razlog, da so mladostniki tekom dveh let pri sebi lažje prepoznali razlike v teh lastnostih.

Glede na celotne rezultate lahko zaključim, da smo pri mladostnikih izsledili zmerno do visoko stabilnost večine ožjih in širših osebnostnih potez, kar dopolnjuje ugotovitve predhodnih raziskav o zmerni do visoki stabilnosti osebnostnih značilnosti v srednjem in poznem otroštvu (Kavčič in Zupančič, 2009; Lamb idr., 2002). To lahko pomeni, da stabilnost izraznosti osebnostnih značilnosti v različnih razvojnih obdobjih ni le odraz pristranskosti istih ocenjevalcev, ki se

odraža v času obeh merjenj, ampak predvsem posledica ohranjanja posameznikovega relativnega položaja v starostni skupini.

Na spremembe v različnih vidikih osebnosti pomembno vplivajo pomembni normativni dogodki, kot je npr. prehod generacije mladostnikov iz osnovne v srednjo šolo, in nenormativni dogodki, kot so npr. smrt družinskega člana, hujša bolezen, ponavljanje razreda (Schaie in Willis, 1991, v Kavčič, 2004). Angleitner (2002, v Kavčič, 2004) pa poroča, da so povezave med življenjskimi dogodki in osebnostnimi značilnostmi sicer pomembne, a pogosto nizke. Življenjske okoliščine torej lahko nekoliko preoblikujejo izraženost osebnostnih značilnosti, a temeljna struktura osebnosti ostaja razmeroma stabilna, kar lahko predpostavimo tudi iz rezultatov pričujoče raziskave za osebnostne poteze mladostnikov. Ocene stabilnosti mladostnikove osebnosti pa so odvisne tudi od časovnega razmika med merjenji, saj je individualna stabilnost osebnostnih značilnosti nekoliko višja v krajših kot daljših časovnih obdobjih (Roberts in DelVecchio, 2000). Krajši časovni razmik med obema merjenjema je tudi v primeru naše raziskave lahko prispeval k temu, da so bile (samo)ocene osebnostnih značilnosti mladostnikov po dveh letih razmeroma stabilne.

SKLEP

Rezultati raziskave nakazujejo, da se širše in ožje osebnostne poteze v obdobju od zgodnjega do srednjega mladostništva glede na samoocene mladostnikov v povprečju večinoma niso spremenile, so se pa glede na ocene mam spremembe v mladostnikovih širših osebnostnih potezah pokazale v porastu *ekstravertnosti* in upadu *nesprejemljivosti*, glede na samoocene mladostnikov pa v porastu ožje osebnostne poteze *uvidevnost*. Glede na predvidene trende razvoja smo torej le glede na ocene mam izsledili pričakovan porast ekstravertnosti in upad nesprejemljivosti, ne pa tudi pričakovanega porasta *vestnosti* in *čustvene stabilnosti*, k čemur je verjetno prispeval razmeroma kratek časovni razmik dveh let med obema merjenjema. Rezultati pa prav tako nakazujejo, da moramo biti pri spremljanju sprememb mladostnikovih osebnostnih značilnosti pozorni na to, kdo jih ocenjuje in ali razvoj spremljamo na ravni ožjih ali širših osebnostnih potez.

Rezultati so pokazali, da mladostniki po dveh letih sicer zmerno do visoko ohranjajo svoj položaj tako na ravni širših kot ožjih osebnostnih potez, kljub temu pa so se pokazale razlike glede na samoocene mladostnikov in ocene mam. Verjetno so se kot najstabilnejše v času pri obeh ocenjevalcih pokazale širša osebnostna poteza nesprenjemljivost in ožje osebnostne poteze *usmerjenost k dejavnosti, odprtosti in družabnosti ter inteligentnost*, ker jih je bilo lažje prepoznati (tudi v vedenju mladostnikov), in sta jih zato obe skupini ocenjevalcev lažje prepoznali kot bolj podobni pri istih posameznikih v času. Glede na dobljeno stabilnost ocen osebnostnih lastnosti lahko predvidevam, da pri večini vključenih mladostnikov individualne življenjske okoliščine niso bistveno preoblikovale izraženosti njihovih osebnostnih značilnosti.

Raziskava je ena redkih, v kateri so bile osebnostne poteze mladostnikov spremljane vzdolžno (in ne prečno), kar je poleg spremljanja doslednosti/sprememb omogočilo tudi ugotavljanje stabilnosti/nestabilnosti v razvoju. Poleg tega sta mladostnikove osebnostne značilnosti ocenjevali dve skupini ocenjevalcev, kar pomeni, da smo lahko spremljali tudi razlike med ocenami različnih ocenjevalcev. Tudi osip mladostnikov (14 %) je bil iz prvega v drugo merjenje razmeroma nizek, kar je omogočilo spremljanje dovolj visokega števila mladostnikov.

V prihodnje bi bilo smiselno podrobneje proučiti spremembe življenjskih okoliščin, ki so lahko prispevale k spremembam v osebnostnih potezah na ravni celotne skupine in k nestabilnosti osebnostnih potez mladostnikov. Dobro bi bilo mladostnike ponovno poiskati in ugotoviti spremembe v osebnostnih potezah v daljšem časovnem obdobju. Poleg mladostnikov in mam bi bilo smiselno vključiti še kakšno skupino ocenjevalcev mladostnikove osebnosti, ki bi dodala nov vidik k spremljanju mladostnikovih osebnostnih potez v času.

Čeprav bi raziskavo lahko še izboljšali, pa dobljeni rezultati o razvoju osebnostnih potez iz zgodnjega v srednje mladostništvo lahko spodbudijo širše razmišljanje o tem, kako se posamezniki osebnostno razvijamo, kateri dejavniki lahko prispevajo k razvoju naše osebnosti in da je dojemanje razvojnih sprememb vselej pogojeno s tem, kdo ocenjuje naše osebnostne značilnosti.

LITERATURA

- Angleitner, A. in Ostendorf (1994). Temperament and the Big five factor of personality. V C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 69–90). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Baker, R. S. (2006). *Temperament and Personality Overtime*. Prispevek, predstavljen na 13. evropski konferenci o psihologiji osebnosti, Atene, Grčija.
- Gallahue, D. L. in Ozrun, J. C. (1998). *Understanding motor development: infants, children, adolescents and adults* (4. izd.). International editions: McGraw-Hill.
- Halverson, C. F., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, B. J., Pavlopoulos, V., Besevegis, E. in Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71(6), str. 995–1026.
- Harter, S. (1998). The development of self-representations. V W. Damon (ur.), *Handbook of child psychology: Social, emotional and personal development* (5. izd.) (str. 553–617). International Edition: John Wiley & Sons, Inc.
- Havill, V. L., Allen, K., Halverson, C. F. in Kohnstamm, G. A. (1994). Parents' use of Big Five categories in their natural language descriptions of children. V C. F. Halvarson, G. A. Kohnstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 371–386). NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Horvat, L. in Zupančič, M. (1995). Psihološko spremljanje osebno-stnega razvoja dijakov športnikov. V A. Cankar in M. Kovač (ur.), *Športni oddelek v gimnaziji. Možnosti dela z dijaki, nadarjenimi za šport* (str. 246–272). Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo.
- Kavčič, T. (2004). *Razvoj osebnosti predšolskih otrok: povezave z osebno-stnimi značilnostmi staršev in sorojencev ter medosebnimi odnosi v družini*. Neobjavljena doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

- Lamb, M. E., Chuang, S. S., Wessels, H., Broberg, A. G. in Hwang, C. P. (2002). Emergence and construct validation of the Big Five in early childhood: A longitudinal analysis of their ontogeny in Sweden. *Child Development*, 73(5), str. 1517–1524.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T. (1997). Personality trait structure as human universal. *American Psychologist*, 52(5), str. 509–516.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Ostendorf, F., Angleter, A., Hřebíčková, M., Avia, M. D., Sanz, J., Sanchez-Bernardos, M. L., Kusdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. R. in Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(1), str. 173–186.
- Piaže, J. in Inhelder, B. (1978). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike in nastavna sredstva.
- Puklek, M. (2001). Razvoj psihološkega osamosvajanja mladostnikov v različnih socialnih kontekstih. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Puklek Levpušček, M. (2003). Družina kot pomemben socialni kontekst mladostnikovega odnosa do šole in učenja. *Anthropos*, 35(1/4), str. 241–254.
- Robersts, B. W. in DelVecchio, W. F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126(1), str. 3–25.
- Smrtnik Vitulič, H., & Zupančič, M. (2009). Agreement between different groups of informants reporting on adolescents personality. *Didactica Slovenica*, 24(3-4), str. 87–103.
- Thomas, A. in Chess, S. (1989). Temperament and personality. V G. A. Kohnstamm, J. E. Bates in M. K. Rothbart (ur.), *Temperament in childhood* (str. 249–261). Chichester: John Wiley & Sons.
- Ule, M. (1995) Odraščanje v Sloveniji. V M. Ule in V. Mihelj (ur.), *Prihodnost mladine* (str. 63–134). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Zupančič, M. (2004a). Čustveni in osebnostni razvoj v mladostništvu. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 546–571). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

- Zupančič, M. (2004b). Predmet in zgodovina razvojne psihologije. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 6–27). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M., Ceci Erpič, S. in Boben, D. (2001). *Vprašalnik Velikih pet za otroke in mladostnike*. Neobjavljeno raziskovalno poročilo. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2009). *Vprašalnik o medosebnih razlikah za otroke in mladostnike VMR-OM. Priročnik*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2006). Child and adolescent personality: Its structure, age trends and gender differences. *Studia Psychologica*, 48(4), str. 311–332.
- Zupančič, M. in Svetina, M. (2004a). Spoznavni razvoj v mladostništvu. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 525–545). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M. in Svetina, M. (2004b). Socialni razvoj v mladostništvu. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 589–611). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET JULIJA 2013.